

نقش و اهمیت بناهای آرامگاهی زیارتی در شکل دهی به فضای شهری

علی خیری ، مینا ملازاده لله لو
۱- عضویت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس ، دانشجوی دکتری نظر به معماری دانشگاه معماری و ساختمان آذربایجان
۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بناهای تاریخی ، دانشگاه آزاداسلامی واحد تهران مرکزی
<div><div> Kheirj.ali@gmail.com</div><div> Mollazadeh.mina@gmail.com</div></div>
<p>ارائه دهنده: علی خیری</p>
<p>ARC-۲۱-۵۴۵۹</p>
<p>خلاصه(چکیده)</p>

کشور ایران به لحاظ فرهنگ معماری - شهرسازی و شای آثار ارزشمند تاریخی ، بدون شک یکی از شاخص ترین کشور های جهان محسوب می شود که باید آن آثار را به خوبی حفظ نمود. یکی از موارد اصلی در فضای معماری و شهرسازی امروزه کشور، موضوع حفظ فضاهای شهری و معماری کهن و تاریخی و دیدگاههای متفاوت در باره چگونگی حفظ این فضاها و بناهای ارزشمند قدیمی است. از آنجایی که این آثار معرف و محرک هویت تاریخی و محصول زمان خود هستند ، لذا می بایست در حفظ و حراست از این بناها به عنوان نشانه فرهنگ ملی و ارتباط نسل دیروز ، امروز و آینده گوشا باشیم.

در این پژوهش که بر اساس مطالعات اسنادی و میدانی انجام یافته ، نقش و اهمیت بناهای آرامگاهی زیارتی و تاثیر تغییرات کالبدی حاصل از نوسازی یا مرمت آنها در شکل دهی فضای شهری مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت.

کلمات کلیدی: آرامگاه زیارتی، فضای شهری ، حفاظت تاریخی

شناخت تاریخ و فرهنگ یک ملت از راه شناخت اندیشه انسانی، به عنوان ساختار ذهنی آنها مقدور است. یکی از راه‌های شناخت اندیشه انسانی، شناخت مصادیق عینی این ساختار ذهنی است. به عبارت دیگر تجلی عینی ذهن انسانی در منظر فرهنگی به شکل میراث فرهنگی و به طور اخص، در بناهای تاریخی و با رویکرد مباحثی- احترامی آن دربناهای آرامگاهی زیارتی مشهود است.

به همین دلیل ضرورت شناخت ، حفاظت و نگهداری این بناها به عنوان سند قابل پژوهش تاریخی و فرهنگی ، گروه‌های مطالعاتی، طراحی و اجرایی را به این عرصه وارد می‌کند.

شهر پدیده ای است که به عنوان یک کلیت هر آنچه را که متعلق به گذشته ، حال و آینده است را یک جا در خود نهفته دارد.در یک سو تکنولوژی قرار دارد که هر روز از آن استفاده بیشتری می شود و در سویی دیگر آامالهای انسانی – اجتماعی در شهرها که باید اندکی بیشتر مورد توجه قرار گیرند و پذیرفته شوند.

شهر این ویژگی بزرگ را دارد که از قیدی اجتماعی به تمام بناهای شهر مرتبط است. از همین روست که ما از نشان دادن و معرفی ، شهری که در آن زندگی کرده ایم به خانواده مان احساس رضایت و خشنودی می کنیم ـ چون شهر هر شهروند جزئی از زندگی اوست.

در سالیان اخیر با توجه به حرکت سریع جامعه به سوی صنعتی شدن و رشد نشانای تولیدات صنعتی و علمی و عدم آمادگی اجتماعی و فرهنگی دست اندرکاران برای مقابله با این تحولات سریع ، تغییرات و تاهنجاری های جبران ناپذیری در کالبد شهرهای سنتی به وجود آمد که ادامه این روند با رشد شهرنشینی و هجوم جمعیت مهاجر به سمت شهرها ایجاد گسترده تری به خود گرفت تا جایی که تخریب و نوسازی نشانه تجدد و گرایش به مدرنیته به عنوان یک ارزش محسوب شد که بعضاً بناهای تاریخی و همچنین آرامگاههای زیارتی نیز از این مسئله معصون نمانده اند، و این تغییرات سبب ایجاد پارگی هلو گست‌ها در پیگرد این شهر ها شد.

به همین دلیل شهر سنتی گذشته ، امروز به سختی می‌تواند نمایانگر یادگار های دوران گذشته در درون خود باشد و این روزها به جز خاطرات شفاهی که کم و بیش در ذهن ساکنان اصیل قدیمی این شهرها بجا مانده ، به سختی می‌توان به آثاری که از گوشه و کنار به آرتجا آمده و به جای آنها نشسته اند ، یادآور شد که این شهرها چطور بوده و چه روزهای تاریخ‌ساز و خاطره‌انگیزی را پشت‌سر گذاشته اند .

به دنبال شایعات به وجود آمده در اثر تخریب فاجعه بار آثار ارزشمند معماری و شهرسازی ، دلسوختگان فرهنگ و هنر این سرزمین تلاش برای حفظ آن چه که هنوز از ارزش های گذشته باقی مانده‌است را جدی گرفته اند .

اما مشکل اصلی امروز در مواجهه با حفظ و احیای معماری و شهرسازی گذشته و بلاخری حفظ بناهای آرامگاهی زیارتی که موضوع بحث این نوشتار است موضوع نکرتی بعضاً متفاوت و پرخورد غیر کارشناسانه و غیر اصولی و دخالتهای اجرایی نا آگاهانه از طرف افراد غیر متخصص در خصوص مرمت و احیاء این بناها می باشد.

که با این برخورد ها نه تنها هویت تاریخی شهررو به نابودی می رود بلکه فضای شهرها و معماری به صورت ناهنجاری خالی از هر گونه نشانه هویت ملی و منطقه ای و بومی می گردد، به شکلی که کم کم هیچ تفازونی میان شهر تبریز و اصفهان و تهران وجود نخواهد داشت و تازمانی که ما نقش و اهمیت تک بناهای تاریخی و فضاهای معماری را در حفظ شکل و فرهنگ شهر عمیقاً در نگنیم، در احیا فرهنگ جامعه عاجز خواهیم بود .

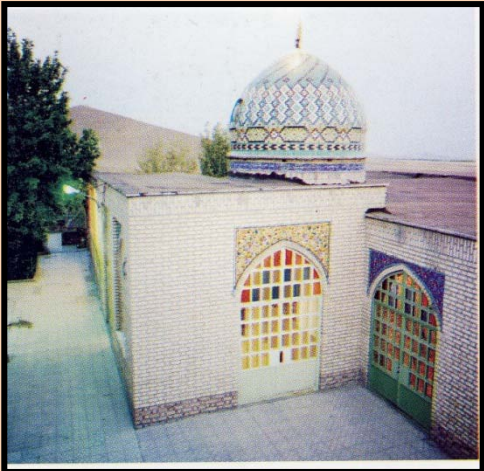
مسئله دیگری که می تواند در نحوه مرمت بناهای تاریخی تاثیر گذار باشد این است که اصولاً ما نمی توانیم بدون در نظر گرفتن نیازهای دوران خودمان فضاهای معماری و شهری را صرفاً مطابق الگوهای ذهنی سازمان دهی کنیم در این خصوص یادآور می شود که اصولاً معماری تابع شرایط محیط خود شکل می گیرد و نیازهای هر دوره است که بر شکل معماری و شهرسازی تاثیر می گذارد ولذا ارزشمند بودن این بناها به این جهت است که آنها محصول نیازهای مردم ای بوده اند که آنها را به وجود آورده اند . که طبیعتاً با امکانات تکنیکی ، اقتصادی ، فرهنگی و اجتماعی زمان خودشان کاملاً هماهنگ بوده اند . نهایت اینکه این بناها و این محلات محصول زمان خود هستند، پس می بایست در حفظ و حراست از این بناها به عنوان نشانه فرهنگ ملی و ارتباط نسل دیروز و امروز و آینده نهایت سعی خود را کنیم .

در این خصوصی می توانیم با حفاظت تاریخی بنای مورد نظر و با رعایت حریم تاریخی ، بنای دیگری متناسب با نیاز های زمان خود و متناسب با بنای تاریخی احداث نماییم . چون این ساختمان ها نشانه های معماری زمان ما هستند در کنار معماری زمان های گذشته مفیوم می یابند و باید گفت این بناها نه تنها به هویت شهر و بناهای تاریخی خدشه ای وارد نمی کنند ، بلکه مردم ، تاریخ گذشته شهر را در زندگی روزمره خود احساس می کنند و این خود بر رونق و اعتبار بافت ها و بناهای تاریخی مو چندان تاثیر می گذارد. به عنوان مثال در استان زنجان در محل قبرستان قدیمی شهر سلطانیه و در فاصله ای از بقعه امام زاده ابراهیم که به استاد تزیینات سلجوقی گنبد آن ، ارزش تاریخی بنا حاضر اهمیت می باشد ، بنای یادبودی به عنوان مزار شهدا در محوطه این امامزاده ساخته شده است که نه تنها ارزشهای تاریخی و فرهنگی بنای امامزاده را مخدوش نکرده است بلکه تفریحی است از معماری دو دوره در کنار هم و بدین صورت با حفظ نمادها و نشانه های اسلامی شهر به حفظ هویت و اصالت بومی و فرهنگی منطقه و ایجاد سرزندگی در آن و با اثر گذاری بر سیما و شکل بنای احداثی جدید اهمیت حفظ این بناها را کاملاً مشهود می نماید.(شکل)

شکل۱- امامزاده ابراهیم شهر سلطانیه استان زنجان و دورتر از آن بنای مزار شهدا

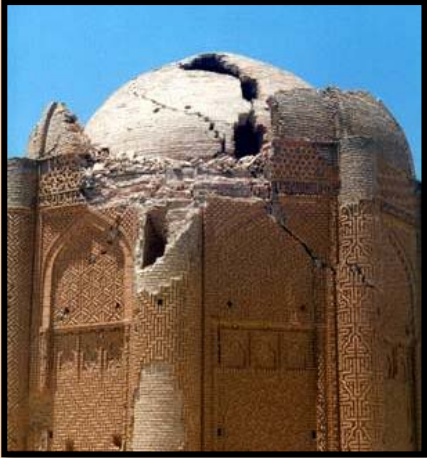
در حالیکه در روستای دستجرد علیا واقع در شمال قزوین گنبد بقعه امامزاده اباذرکه متعلقً به اواخر صفویه و کاشیکاری آن متعلق به اوایل قاجار می باشد توسط ایوان وشیستان نوسازی ، در بر گرفته شده است که با توجه به اینکه گنبد بقعه بر روی این سازه جدید ، تا ناآنوس و تا هماهنگ می نماید نه تنها کیفیت بصری و زیبا شناختی محیط از بین رفته بلکه هیچ گونه خوانائی در فضای معماری نیز موجود نمی باشد. در صورتی که می شد با مرمت صحیح و حفظ بنای امامزاده بنای جدید را در جوار آن احداث کرد و به قوام منطقه افزود. (شکل ۲)

شکل۲- امامزاده اباذر در روستای دستجرد علیا واقع در شمال قزوین

امروزه دیگر مرمت و نوسازی در بناهای تاریخی با استفاده از آخرین دستاوردهای تکنولوژیک و مصالح ساختمانی ، موضوعی کاملاً عادی و منطقی شده که جای پای معماری زمان حال را در بنای تاریخی ثبت می کند به شرطی که هیچگونه خدشه به هویت تاریخی بنا وارد نشود . به عبارتی محلهای مستتر و لایه های زیرین بنا با مصالح و تکنیک مدرن و ظاهر بنا به همان صورت تاریخی و واقعی خودش مرمت می گردد.

یکی از مرمتهای نسبتاً مطلوب در این خصوصی مرمت برج های خرقان واقع در آوج قزوین می باشد که پس از آسیبهای جدی بوجود آمده در آنها پس از وقوع زلزله آوج انجام گرفت که تا حد امکان سعی در حفظ آجرکاریهای متنوع و زیبای برج ها داشت و روح بنا را توانست حفظ نماید. (شکل ۳ ۵۵)

شکل۳- برجهای خرقان واقع در آوج پس از وقوع زلزله آوج

شکل۴- برجهای خرقان واقع در آوج در حال مرمت

شکل۵- برجهای خرقان واقع در آوج پس از مرمت اولیه

و اما در روستای چنگوری زنجان بنای امامزاده ای موسوم به امامزاده احمد واقع است که گنبد آن را با مصالح نوین مرمت نموده اند علاوه بر ایراد مرمتی آن که با جسی رطوبت در بنا موجب فرایش بیشتر بنا را فراهم آورده است ، گنبد تاریخی و زیبای بنا با گریو آجرکاری و کاشیکاری زیبا و ساده اش هم اکنون تبدیل به یک روکش تفره ای (ایزوگام) شده است که نه اثری از زیبایی در آن بافت می شود نه اثری از هنر آجر کاری آن بر جای مانده است و نه اصالت و هویت تاریخی اش معلوم است. (شکل۶ تا ۷)

شکل۶- امامزاده احمد روستای چنگوری زنجان قبل از مرمت

شکل۷- امامزاده احمد روستای چنگوری زنجان بعد از مرمت

و در ضلع غربی میدان شهدا در خیابان سلامگاه شهر قزوین بنای تاریخی شاهزاده حسین واقع شده که قدمت اولیه بنا را متعلق به قرن هشتم یا نهم دانسته اند و تا به امروز مرمتهای زیادی بر روی بنا انجام یافته است ولی هیچ کدام از آنها روح بنا و اصالت واقعی آن را مخدوش نکرده است و امروز هم این بنا از لحاظ سبک معماری و ویژگی های هنری دارای ارزش خاصی در بین بناهای تاریخی شهرقزوین می باشد. (شکل ۸)

شکل۸- امامزاده حسین شهر قزوین

بی شک حفظ کالبد بنا اولین قدم در حفظ هویت و اصالت اسلامی- ایرانی بناهای آرامگاهی زیارتی در جهت حراست از میراث فرهنگی و یابیندگی به معماری اسلامی و ایرانی به عنوان یکی از معورهای مؤثر در شکل دهی به فضای شهری مورد تأکید قرار گرفته است . که مهم‌ترین تأثیرات آنها به شرح ذیل می‌باشد:

- حفظ اصالت و هویت منطقه ای ، بومی ، ملی ، معماری و شهرسازی
- حفظ و ارتقاء هویت و اصالت فرهنگی
- هویت بخشی به فضاهای تاریخی و فضای محلهای
- هویت بخشی به سیمای شهر
- ایجاد سرزندگی در محیط شهری
- ایجاد خوانایی در شهر
- حفظ و ارتقاء کیفیت بصری و زیباشناختی محیط شهری
- حفظ کیفیت معماری شهر
- انجامبخشی به کالبد محله‌ها
- تقویت نشانه‌های هویتی شاخص شهر
- وحد و نهمادها و نشانه‌های اسلامی
- توجه به الگوها و مصادیق ارزشمند سنتی
- قابلیت اثرگذاری بر ساخت و سازهای معاصر
- تقویت و توسعه فرهنگ و ارزش‌های اسلامی در معماری و شهرسازی
- تأکید بر هویت معماری ایرانی-اسلامی
- استفاده از نقش نمادین زیارتگاه به عنوان نقطه عطفی در محلات شهر اسلامی شیعی
- باساختوبی به نیازهای روانی و عاطفی شهروندان

امکان مطالعه معماری شهرسنتی در گذشته و حال به منظور دسترسی به اصول و ارزش‌های حاکم بر ساختار آن و تطبیق این اصول با دانش نوین بشری و دستیابی به ارزش‌ها و اصول طراحی جدید شهری و معماری.

تحلیل و نتیجه‌گیری

امروزه که در پی احیای ریشه‌های هویتی خود هستیم و در عین حال از توسعه‌های شهر و مظاهر آن نیز ناگزیریم، توجه کردن به ارتباط ظرف (محیط) و منظرف (رفتار) یکی از معیارهای ساماندهی و خلق محیط‌های شهری متمایل و پاسخگو است.

با عنایت به اینکه فضاهای شهری، معماری در تعامل میان رفتارهای عبادی – احترامی و بافت اجتماعی– فرهنگی شهر، نقش واسطه را ایفاء می‌کنند

و از آنجائیکه که در بناهای تاریخی آرامگاهی زیارتی ایفاء مختلفی از الگوهای اسلامی- ایرانی مورد توجه قرار گرفته است ، می توانند در شکل دهی به فضای شهری راهگشا ودفنرگذار باشد. توجه به هویت و اصالت معنوی و فرهنگی، رعایت اصول و ضوابط اسلامی در ساخت‌وساز، حفظ نمادهای شهری و تأکید بر هویت محله‌ای از جمله موارد م طرح در این پژوهش می باشد که جهت حصول به این اهداف باید سعی در حفظ بناهای آرامگاهی زیارتی هم از لحاظ کالبدی و هم از لحاظ روح بنا نماییم و اگر میل به احداث بنای مدرن داریم ، با حفظ و احترام به بنای تاریخی بنای مدرن را با حفظ حریم در جوار بنای تاریخی بسازیم نه اینکه به جای بنای تاریخی بنای جدیدی بسازیم .

منابع و پاخذ

- [۱] جهان یگلو-رابین،"شهر محصول گذشته حال و آینده است" تهران: مجله معماری و شهرسازی، شماره ۳۵، ۱۳۷۵.
- [۲] خیری،علی،" بناهای آرامگاهی استان زنجان" تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس،۱۳۹۱.
- [۳] خیری،علی،" بناهای آرامگاهی استان قزوین" تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن،۱۳۸۵.
- [۴] دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، " مقررات شهرسازی و معماری و طراحی توسعه و عمران محوب شورایعالی شهرسازی و معماری ایران (از تاریخ تأسیس تا پایان شهریور۸۸)" تهران، نشر توسعه ایران،۱۳۸۸.
- [۵] دفتر تدوین و ترویج مقررات ملی ساختمان،" قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان" تهران: نشر توسعه ایران، ۱۳۸۵.

- [۶] معاونت برنامه‌ریزی و نظارت‌راهبردی رئیس جمهور، "مجموعه برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران"، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی،۱۳۸۹.
- [۷] معاونت برنامه‌ریزی و نظارت‌راهبردی رئیس جمهور، "مجموعه برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران" تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی،۱۳۸۹.

^[1] www.memarnet.com
^[2] خیری،علی،" بناهای آرامگاهی استان زنجان" تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس،۱۳۹۱
^[3] خیری،علی،" بناهای آرامگاهی استان قزوین" تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن،۱۳۸۵
^[4] دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، " مقررات شهرسازی و معماری و طراحی توسعه و عمران محوب شورایعالی شهرسازی و معماری ایران (از تاریخ تأسیس تا پایان شهریور۸۸)" تهران، نشر توسعه ایران،۱۳۸۸
^[5] دفتر تدوین و ترویج مقررات ملی ساختمان،" قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان" تهران: نشر توسعه ایران، ۱۳۸۵